

Saatesanat

Kun sain toimeksiannon Kirjavälityksen juhlakirjan kirjoittamisesta, oli selvää, että lähdeaineistoa yhtiön satavuotisen toiminnan ajalta on valtavasti: oli valittava näkökulma heti alussa ja haettava aineistoa sen mukaan. Toinen lähtökohta oli Kirjavälityksen johdon toive kirjoittaa kirja niin, että yhtiön viime vaiheet 1990-luvulta tähän päivään saisivat suhteellisen suuren painoarvon. Tähän oli kaksi perusteltua syytä: yhtiön varhaisvaiheita oli jo kertaalleen käsitelty Pirkko Leino-Kaukiaisien kirjoittamassa kirjassa ”Kaikkien aikojen Kirjavälitys 1919-1994”, ja lisäksi oli hyvä katsoa myös tulevaisuuteen tämänhetkisten näkymien valossa.

Nykyistä maailmaa ei kuitenkaan voi ymmärtää, ellei paneudu menneisyyden tapahtumiin ja päätöksiin ja niiden taustoihin. Tämä pätee myös kirja-alaan ja Kirjavälitykseen. Kun yhtiö aloitti, vasta itsenäistyneessä maassa oli voimakas tarve vaalia omaa kieltä ja kulttuuria, lukemista. Ylivoinainen valtaosa suomalaisista asui maaseudulla, ja toisaalta kirjankustantamot ja kirjapainot sijaitsivat kaupungeissa. Tästä asetelmasta syntyi luonnollinen tarve kehittää ja keskittää kirjojen jakelua ja tukkukauppaa. Kirjavälityksen perustaminen oli vastaus tähän.

Kirjavälityksen perustehtävä on säilynyt samana näihin päiviin asti. 1990-luvun lopulta lähtien yhtiön toiminta-ajatuksena on ollut entistä kirkaammin määritellysti keskittyminen kirja-alan logistiikkaan. Jo toiminnan alussa sata vuotta sitten perusajatus oli sama, vaikka tuohon aikaan puhuttiin asiasta eri termein. Nykyisin logistiikkaan kuuluu fyysisten kirjatutotteiden lisäksi sähkökirjojen logistiikka, eikä vain sähkökirjojen, vaan kaiken tietoverkoissa liikkuvan kirjoihin liittyvän informaation logistiikka.

Olen haastatellut entisiä ja nykyisiä kirjavälitysläisiä sekä Kirjavälityksen toimintaa läheltä seuranneita kirja-alan ammattilaisia. Kaikilta heiltä olen saanut arvokkaita tietoja ja kuulla Kirjavälityksen vaiheita elävöittäviä tarinoita, mistä olen kiitollinen. Erityisesti kiitän juhlakirjatoimikunnan jäseniä Risto Romppasta, Tuula Pelkonen-Tiriä ja Kati Niemistä hyvästä yhteistyöstä ja korvaamattomasta avusta.

Tutkimusretkeni Kirjavälityksen matkassa on tehty ja retken tulokset luetavissa tästä kirjasta. Olkaa hyvät!

Rajamäellä, 8. helmikuuta 2019

Vesa Tompuri

JOHDANTO

”**L**ukemisen jälkeen vaikeinta on kirjoittaminen” toteaa Paavo Haavikko vuonna 1966 ilmestyneessä runokokoelmassaan *Puut*, kaikki heidän vihreytensä. Kirjoista puhuttaessa vaikeiden asioiden joukkoon voi epäröimättä liittää myös logistiikan hallinnan. Kyse ei ole niinkään siitä, etteikö logistiikan välttämättömyys olisi kirja-alalla aina ymmärretty, vaan siitä, että käsitys logistiikan sisällöstä muilla kuin logistiikan ammattilaisilla on paljon suppeampi kuin sen parissa päivittäin työskentelevillä. Kirjavälityksen sata-vuotisessa historiassa tämä dilemma on säännönmukaisesti nostanut päätään. Kirjavälitys on voinut vastata tähän vain yhdellä tavalla: parantamalla palvelujaan ja siten perustellut olemassaolonsa uusien ja taas uusien sukupolvien kirja-ammattilaisille.

Logistiikka-termi on ikivanha; Kreikassa, Roomassa ja Bysantissa logistikas merkitsi upseereita, jotka olivat vastuussa rahoitus- ja huoltoasioista. Sana palasi 1600-luvulla käyttöön Ranskan armeijassa, missä sillä tarkoitettiin joukkojen huoltoa, kuljetuksia ja majoittamista. Ammattimainen ja systemaattinen lähestymistapa sai sijaa toisen maailmansodan aikana, jolloin armeijoiden valtavat materiaalivirrat tukikohdista rintamalle vaativat järjestelmällistä ja suunnitelmallista hoitamista. Tässä vaiheessa Kirjavälityksellä oli takanaan jo yli 20-vuotinen historia.

”SUOMEN KIRJAKAUPAN VÄLITYSTOIMISTON” – kuten uutta yhtiötä ennen sen virallista perustamista kutsuttiin – tarve oli syntyhetkellään monesta syystä ilmeinen. Juuri itsenäistynyt, sisällissodan haavoista hitaasti toipuva kansakunta tarvitsi omaa kulttuuria ja kieltä vaalivaa kirjallisuutta. Suomenkielisen kirjallisuuden loistavaa satoa oli toki niitetty jo edellisellä vuosisadalla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaistua muun muassa Kalevalan 1835 ja 1849 sekä Seitsemän veljestä vuonna 1870. Tässä vaiheessa kirjojen kustantaminen oli Suomessa vielä vähäistä, mutta jo Kiven pääteoksen julkaisuvuosikymmenellä aloittivat toimintansa Gummerus, Weilin + Göös ja Werner Söderström Osakeyhtiö. Kustantamojen etuja valvoi jo tuolloin 1858 perustettu Suomen Kustannusyhdistys, jonka keskeisenä tehtävänä oli hyväksyä kirjakauppaosastoja sekä säädellä liikkeen toimintaa ja hintakilpailua. Kirjakauppojen perustamistahti kuitenkin kiihtyi vasta 1900-luvun puolella. Yksi tärkeä tähän vaikuttava tekijä oli kirjojen ennakkosensuurin poistaminen vuoden 1905 yleislakon seurauksena.

Kirjakauppojen vaikutusvalta kirja-alan suomalaisina pioneeriaikoina oli heikohko siitä huolimatta, että kaupunkeihin oli alettu perustaa merkittäviä kirjakauppoja, esimerkiksi Akateeminen kirjakauppa vuonna 1893. Tässä vaiheessa kustantamokenttä oli jo muotoutunut suurin piirtein sellaiseksi, jollaisena se oli vaikuttava seuraavat sata vuotta. Otava oli perustettu 1890, ja

Kirjavälityksen perustamisen ideana oli edesauttaa kirjallisen kulttuurin leviämistä koko Suomeen.

kaupungeissa asuvalle suomalaisten vähemmistölle alkoi riittää tuoretta luetavaa, jota kustannusliikkeet olivat tuottaneet kauppohenkilöille ja näyteikkunoihin. Valtaosa suomalaisista asui maaseudulla, ja lukemista harrasti vain pieni osa väestöstä; ei ollut pakko, ja lisäksi kaikki aika meni työntekoon, josta ainoaksi palkaksi sai ruoan, neljä seinää, lattian ja katon. Tilanne alkoi muuttua, kun maaseudun köyhä väestö alkoi 1900-luvun alussa tiedostaa oikeuksiaan ja viimeistään silloin, kun yleinen oppivelvollisuuslaki astui voimaan

vuonna 1921 – samana vuonna Suomen kirjastot alkoivat saada valtionapua. Tässä vaiheessa myös maaseudun kirjakauppaverkosto alkoi olla suhteellisen kehittyneellä tasolla, mitä suurimpien kustantajien 1902 perustama Maalais-kirjakauppaliitto oli edesauttanut ja toisaalta kontrolloinut.

KUSTANTAMOT JA KIRJAPAINOT sijaitsivat kuitenkin kaupungeissa. Niiden oli nyt ratkaistava ongelma, miten saada painotuotteet perille kirjakaupoille ja kirjastoisiin myös maaseudulle. Tiestö oli kehnoa, eikä vasta itsenäistyneellä maalla ollut varaa muuhun kuin uuden, 1918 voimaan astuneen tielain säätämiseen; lain vaikutukset näkyivät vasta pari vuosikymmentä myöhemmin. Ristiriitaa helpotti hieman se, että kuorma-autoilla saattoi jo tässä vaiheessa ajaa aiempaa riskittömämmin myös huonosti rakennetuilla teillä – kiitos Charles Goodyearin muutamaa vuotta aiemmin keksimän paineilmarensa. Sitä ennen Suomen parilla sadalla rekisteröidyllä kuorma-autolla ei ollut juuri ollut menemistä ”Kehä III:n” ulkopuolelle.

Tällainen oli yhteiskunnallis-kulttuuris-tekologinen tausta, kun Suomen Kustannusyhdistyksen valitsema Suomen Kirjakaupan Välitystoimiston suunnittelukomitea kokoontui 15. marraskuuta 1918 pohtimaan uuden yhtiön perustamisen tarpeellisuutta. Kokoukseen osallistuvista kymmenen edusti kustantamoja ja vain yksi kauppiaita. Viime mainitun, kirjakauppias O.V. Vuorenrinteen äänivaltaisuuden vähäisyyttä kuvasti se, että hän sai käyttää kokouksessa vain kahta ääntä sen yhteensä 293 äänestä. Suurin äänivalta oli kahdella suurella kustantajalla WSOY:llä ja Otavalla, joita edustivat kokouksessa johtajat Gideon Gyllenberg ja Alvar Renqvist, Otavan perustaja ja ensimmäinen toimitusjohtaja.

KOKOUS PÄÄTYI SUOSITTAMAAN Kirjavälityksen perustamista tutustuttuaan Gideon Gyllenbergin saman vuoden syyskuussa tekemän opintomatkan tuloksiin. WSOY:llä myyntipäällikkönä työskennellyt Gyllenberg oli Suomen Kustannusyhdistyksen myöntämän 1000 markan apurahan turvin perehtynyt erityisesti Ruotsissa sikäläisten ”kirjakauppavälitystoimistojen järjestelyihin ja työtapoihin” ja antanut siitä matkansa rahoittajalle ”seikkaperäisen ansiokkaan kertomuksen”. Jo ennen Gyllenbergiä suomalaisen välitystoimiston perustamisen asiaa oli ponnekkaasti ajanut kokoushetkellä jo edesmennyt kirjakauppias Arnold Kotkavuori (entinen Öhrnberg). Ruotsi ja erityisesti siellä vuodesta 1848 toiminut välityslieke Seelig & Co Ab oli näille suomalaisille kirjavälitystoiminnan pioneereille tärkein esikuva. Kirjakaupan ja kirjankustantamisen rakenteet olivat sen sijaan peräisin pääosin Saksasta, kirjapainotaidon keksijän Johannes Gutenbergin kotimaasta. Siellä syntyi myös idea kirjojen välitystoiminnasta: se oli idullaan jo ensimmäisillä, nykyisenkaltaisia kirjamesseja edeltäneillä Frankfurtin am Mainin messuilla 1500-luvulla ja pian myös Leipzigissa.

Stig-Björn Nyberg on nähnyt kirja- kaupan muutokset

Pääasiallisen elämäntyönsä Akateemisessa Kirjakaupassa tehnyt, mutta myös kustannusmaailmassa ja Kirjavälityksen hallituksessa toimineen Stig-Björn Nybergin tarkastelukulma ulottuu 50 vuoden takaiseen aikaan, jolloin kirjakaupassa vielä teititeltiin niin työkavereita kuin asiakkaitakin.

Toisen polven helsinkiläinen Stig-Björn Nyberg aloitti työskentelyn logistiikan parissa jo 1960-luvulla – tarkkaan ottaen satamatyömiehenä Katajanokalla. Paluun logistiikan pariin hän teki oikeastaan vasta vuonna 1998, jolloin hän Akateemisen kirjakaupan vasta valittuna johtajana peri edeltäjänsä paikan Kirjavälityksen hallituksessa. Näiden vuosien väliin mahtuu paljon kokemusta kirja-alan koko kentässä.

"Kirja-alalle päädyin, kun ulkotyöt rupesivat kyllästyttämään. Akateeminen kirjakauppa oli avannut päämyymälänsä vuotta aiemmin. Viisi vuotta vierähti kirjamyymälässä, kunnes hakeuduin historianopettajaksi, jossa ammatissa työskentelin toiset viisi vuotta. Kun palasin Akateemiseen, myymäläkulttuuri oli aika lailla muuttunut: enää ei kollegoita teititelty, eikä kirja enää ollut aivan samassa määrin statusesine kuin vielä tullessani alalle."

Tuolloin, vuonna 1980, Akateemista kirjakauppaa johti etruskologina työuransa aloittanut Jorma Kaimio. Stig-Björn Nyberg toimi tietokirjojen myyntipäällikkönä vuoteen 1987 asti, jolloin organisaatio muuttui. Yleistä kirjallisuutta tuli johtamaan Doris Stockmann, ja tällöin talon johto piti toivottavana, että toisessa päällikkötehtävässä toimisi suomenkielinen henkilö.

Stig-Björn Nyberg työskenteli Akateemisessa kirjakaupassa eri tehtävissä kolmeen otteeseen. Johtajana toimiessaan vuosina 1998-2010 hänellä oli luonnollinen mandaatti myös Akateemisen osaomistaman Kirjavälityksen hallituksessa.

"Kuulin vapaana olevasta Schildts-kustantamon toimitusjohtajan tehtävästä, johon hain ja tulinkin valituksi. Takaisin tulin, kun Doris Stockmannista tuli Akateemisen johtaja. Elettiin vuotta 1990, jolloin logistiikka vielä oli pääasiassa kirjakauppojen ja kustantamoiden itse hoitamaa. Yhdessä suhteessa olimme kyllä jo moderneja: Akateemisessa oli oma tietojärjestelmä jo 1980-luvulla", 'Nalle' Nyberg kertoo.

Kirjavälityksen hallitukseen mukaan

Stig-Björn Nyberg palasi Akateemiseen, nyt toimitusjohtajaksi, juuri ennen Suomen talouden syvää lamaa. Kirja-alalla lama tosin ei syventynyt missään vaiheessa kovin pahaksi. Asia oli jopa päinvastoin: koko 1990-luvun ala kasvoi ja uudistui. Yhdessä suhteessa kirja-alan tapahtumat olivat samansuuntaiset kuin muillakin, laman kovemmin koettelemilla toimialoilla: alan rakenne ja yrityskenttä koki suuria muutoksia.

Perinteinen suurten kirjankustantamojen rooli muuttui niin, että enää ei haluttu hoitaa logistiikkaa itse. Tämä tarjosi Kirjavälitykselle uusia liiketoimintamahdollisuuksia, jotka konkretisoituivat ensimmäisen kerran mittavalla tavalla, kun Otava päätti ulkoistaa logistiikkansa Kirjavälityksen hoidettavaksi. Akateeminen Kirjakauppa sen sijaan säilytti pitkään oman logistiikkakeskuksensa, vaikka oli yksi suurimmista Kirjavälityksen omistajista.

"Yhteistyöllä on toisaalta pitkät perinteet. Akateeminen oli aikanaan perustamassa Kirjavälitystä vasta itsenäistyneessä Suomessa, jossa tämänkaltaista uutta yritystä todella tarvittiin", Nyberg pohtii.

Vei kuitenkin lähes 80 vuotta Kirjavälityksen perustamisesta ennen kuin logistiikasta alkoi muodostua yhtiön liiketoiminnan keskeinen tukijalka. Stig-Björn Nyberg pääsi seuraamaan hallitusjäsenenä paraatipaikalta tätä kehitystä, jonka selkeytyminen nykyiseen uomaansa vei vuosia.

"Alussa oli hapuilua, joka kuitenkin nykyisen johdon alaisuudessa on muokkautunut määrätietoiseksi ja tulokselliseksi liiketoiminnaksi", Nyberg sanoo.

Hän antaa korkean arvosanan Kirjavälityksen yritysuskuttuudelle, joka hänen mukaansa on heijastusta yrityksen johtamisen tavasta.

"Kirja-alalla ammattijohtajuus on kunniaansa siinä missä muillakin aloilla. Osaavalle johtamiselle on ominaista, että henkilöstöä kuullaan samalla kuitenkin pitäen kiinni huolella laaditusta strategiasta ja siinä määritellyistä tavoitteista. Tämän vuosituhannen liiketulokset puhuvat vakuuttavaa kieltään johdon onnistumisesta", Nyberg toteaa.

Kirja-ala on muuttunut ja muuttuu

Pitkään alalla toimineena hän on kuitenkin huolissaan, harmissaankin kirja-alan monista muutoksista.

"Kirja-ala on niin erityinen, ettei sitä pitäisi asettaa samaan koriin muiden toimialojen kanssa, jos omistajan pääliiketoiminta on muu kuin kirja-ala. Tästä on Suomessa varoitta-

via esimerkkejä niin kaupan kuin kustantamoidenkin maailmasta. Esimerkiksi kirjakaupan vahvuutena voi olla laaja valikoima, vaikka yleiset liiketaloudelliset periaatteet puhuvat sen puolesta, ettei rahaa pitäisi olla kiinni varastossa”, Nyberg pohtii.

Toisaalta hän pitää ajattelemtomana laiminlyödä suuren kiertonopeuden ideaalia: tavaran ja rahan pitää kierrä, koska kirjan elinkaari on joitakin poikkeuksia lukuunottamatta lyhyt. Suuria varastoja ei jatkossa tarvita välttämättä siksikään, että digitaalisen painotekniikan mahdollistama tarvepainatus kasvaa ja koska e-kirjojen osuus väistämättä kasvaa.

”On oikeastaan ihme, ettei tuo osuus ole vielä sen suurempi kuin se nyt on. Esimerkiksi Ruotsissa e-kirjat muodostavat paljon suuremman suhteellisen siivun kirjamarkkinoista kuin Suomessa. Yksi syy tähän on nähdäkseni se, että kivijalkakaupat edelleen hankkivat kirjoja kattavasti fyysisesti saataville. Tätä on edesauttanut näytevarastosysteemi, joka tosin mielestäni toimi alkuperäisenä myyntiliversiona paremmin kuin nykyinen järjestelmä.”

Kirjavälityksen hallituspaikan Stig-Björn Nybergin jätti nuoremmille vuonna 2010, jolloin hän siirtyi päätyöstään Akateemisen Kirjakaupan johtajan paikalta eläkkeelle. Alaa hän silti seuraa tiiviisti edelleen.

”Minulla on se vakaa käsitys, että Kirjavälitys on ollut jatkuvasti ajan hermolla palvelujensa kehittämisessä. Tänä päivänä kehittäminen väistämättä sisältää verkkokauppaa ja sähköisiä kirjoja – logistiikan eri osa-alueita unohtamatta.”